

DE ADEL IN DE HOLLANDSCHE SPECTATOR

Theo Vermazen en Wybren Verstegen

In de achttiende eeuw werden in toenemende mate boeken en tijdschriften gelezen en uitgegeven. Zeer populair waren de zogenaamde 'spectators'. Iedere aflevering van deze kleine, moralistische weekblaadjes had een omvang van ongeveer acht bladzijden en bevatte één artikel. Deze artikelen behandelden thema's als opvoeding, zeden, manieren, standsbesef en het huwelijk. De spectators zijn daarmee een typisch voortbrengsel van de opvoedende kant van de Verlichting, die immers een zedelijke en rationele verheffing van de burgerij voorstond.¹ Hun naam ontleen deze blaadjes aan het door Addison en Steele tussen 1711 en 1712 uitgegeven blad *The Spectator*, het eerste tijdschrift in dit genre. Een van de bekendste Nederlandse representanten is de *Hollandsche Spectator*,² geredigeerd en in belangrijke mate gevuld door Justus van Effen. De *Hollandsche Spectator* verscheen in de jaren dertig van de achttiende eeuw. Van Effen besteedde in dit tijdschrift herhaaldelijk en uitvoerig aandacht aan zijn visie op adeldom, edelen en de positie die zij in de Republiek innamen. Aan deze visie en haar relatie met de opvattingen van tijdgenoten wordt hieronder nadere aandacht besteed.

Kenmerken van de spectatoriale geschriften

Om meer inzicht te verschaffen in de karakteristieke verschillen van de spectators met andere achttiende-eeuwse tijdschriften, verdelen we deze in drie categorieën: de intellectuele bladen, de nieuwsbladen en de roddellectuur.³ De intellectuele bladen hadden een veel kleiner lezerspubliek dan de spectators en behandelden vrijwel uitsluitend wetenschappelijke onderwerpen. Voor zover de spectators zich met wetenschap bezighielden, beperkten zij zich tot het populariseren van bestaande wetenschappelijke kennis, als uitvloeisel van hun opvoedende pretenties.⁴ In tegenstelling tot de vaak sensationele nieuwsbladen en de roddelpers schreven de spectators verder nooit over bestaande, levende personen. Wel voerden zij vaak fictieve en karikaturale types ten tonele om een moralistisch betoog te verduidelijken. Dit fictieve karakter van de spectatoriale blaadjes is wellicht hun meest typerende kenmerk. De spectator was een gefingeerde persoon, niet de auteur zelf, want die hulde zich meestal in anonimiteit of verschool zich achter een pseudoniem. Dit deed de schrijver niet zozeer om onbekend te blijven, als wel om het fictieve karakter van de spectator te benadrukken. De spectator had veel van de wereld gezien en veel kennis over de mensheid verkregen. Hij maakte vaak deel uit van een gefingeerde club of sociëteit en deed vaak voorkomen of hij verslag uitbracht van zaken die in een dergelijk gezelschap besproken waren. Ook de in-

1 H. Zwager, *Nederland en de Verlichting* (Bussum, 1972) 58.

2 In 1984 verscheen in Deventer een herdruk van de *Hollandsche Spectator* met een inleiding van P.J. Buijnsters. In 1998 verscheen een editie in Leiden met een inleiding en een samenvatting van E. Groeneboom-Draai. In ons onderzoek is gebruik gemaakt van de oorspronkelijke uitgave zoals deze te vinden was in het Instituut de Vooyoys in Utrecht.

3 P.J. Buijnsters, 'Moralische Wochenschriften in den Niederlande (1718-1800)', *Etudes Germanique*, XXI (1966) 410-411.

4 Zwager, *Nederland*, 58.

gestuurde brieven van lezers waren vaak van de hand van de redacteur en bedoeld om de door de spectator besproken zaken te verduidelijken.⁵

De spectatorschrijvers stonden betrekkelijk hoog op de maatschappelijke ladder en waren voor hun levensonderhoud niet afhankelijk van de verkoop van hun bladen. De auteurs hadden vaak gestudeerd⁶ en waren zonder uitzondering in maatschappelijk opzicht conformisten.⁷ Het doel dat de spectators nastreefden was dan ook beperkt. Zij beoogden de zedelijke verbetering van de mensheid en met politiek bemoeiden zij zich niet, laat staan dat zij zich inlieten met maatschappelijke acties of hervormingen. Naast deze zedelijke verbetering hadden de auteurs oog voor de literaire ontwikkeling van de bevolking,⁸ zoals al bleek uit de afkeer die zij hadden van het slechte Nederlands dat gebruikt werd in de nieuws- en roddelbladen. Het lezerspubliek van de spectatoriale geschriften bestond uit de gezelschappen die de achttiende-eeuwse koffiehuisen bezochten. Dit was de burgerlijke pendant van de adellijke salon en de volkse kroeg, het trefpunt bij uitstek voor de gegoede burgerij: advocaten, kooplieden, dokters, officieren, een enkele ruimdenkende predikant en vooral renteniers.⁹ Behalve in cafés troffen zij elkaar in de zogenaamde 'collegiën' waar discussieavonden over de meest uiteenlopende onderwerpen werden gehouden. Net als in de spectators werden echter ook in de koffiehuisen en collegiën politieke onderwerpen gemeden. De nadruk lag op theologische en ethisch-religieuze kwesties. Voor het gewone volk waren de spectators niet bedoeld. De meesten van hen, zo zij al konden lezen, gaven de voorkeur aan goedkopere en minder abstracte lectuur.

De omvang van het lezerspubliek is moeilijk vast te stellen. Een oplage van duizend exemplaren was voor dit soort blaadjes bijzonder hoog, op grond waarvan men een kleine lezerskring zou vermoeden. Daar staat echter tegenover dat in de achttiende-eeuwse Nederlanden zo'n zeventig spectatoriale blaadjes verschenen, zowel originele als vertaalde, en dat deze over de gehele Republiek werden verspreid. De lezerskring was in ieder geval groter dan de oplagen doen vermoeden, omdat de bladen vaak van hand tot hand gingen en in koffiehuisen en collegiën werden besproken.

Het eerste oorspronkelijke spectatoriale blaadje in de Nederlandse taal verscheen in 1718.¹⁰ Gedurende de gehele achttiende eeuw bleven spectators verschijnen, zij het met wisselend succes. Sommige bladen gingen reeds na enkele maanden ter ziele, andere bestonden gedurende vele jaren.¹¹ Na 1780 was de rol van de spectators praktisch uitgespeeld. De moraliserende functie werd overgenomen door de zedenkundige roman. Door de turbulente politieke ontwikkelingen en de emancipatie van de burgers kreeg men meer behoefte aan tijdschriften die zich juist niet afzijdig hielden van politiek. De periodieken transformeerden tot partijbladen die de binnenlandse politieke ontwikkelingen kritisch volgden.¹²

Justus van Effen

Als de belangrijkste schrijver van spectatoriale geschriften in de Republiek mogen we Justus van Effen beschouwen, wiens *Hollandsche Spectator* verscheen in de jaren 1731-1732 en 1734-1735.¹³ Hij werd in 1684 in Utrecht geboren als de zoon van de verarmde cavalerie-officier Melchior van Effen en Maria Bom, die uit de lagere burgerij afkomstig was. Toen

5 Buijnsters 'Sociologie van de Spectators', *Spiegel der Letteren*, XV (1973) 5-7.

6 P.J. Buijnsters, 'Voorlopers van Justus van Effen', *De Nieuwe Taal*, LIX (1966) 149, 151, 155.

7 Buijnsters, 'Sociologie', 11.

8 Buijnsters, 'Moralischen Wochenschriften', 413.

9 Buijnsters, 'Sociologie', 7, 8.

10 Buijnsters 'Voorlopers', 146.

11 J. Hartog, *De spectatoriale geschriften van 1741-1800* (Utrecht, 1872) 40-42.

12 Buijnsters, 'Sociologie', 15.

13 P.J. Buijnsters, *Justus van Effen (1684-1735). Leven en werk* (Utrecht, 1992) 155. Verder is van belang: W. Zuydam, *Justus van Effen. Een bijdrage tot de kennis van zijn karakter en zijn denkbeelden* (Utrecht, 1922).

bleek dat de jonge Justus aanleg voor studie had, steunde zijn vader zijn ontwikkeling ten volle en Justus kreeg de gelegenheid om de Franse school en vervolgens de Latijnse school te bezoeken. Hij leerde Latijn en Grieks en toonde zich een zeer kundig leerling. Aan de beschermde opvoeding van Justus van Effen kwam in 1701¹⁴ een eind, toen zijn vader stierf. Tijdens zijn studie aan de universiteit in Utrecht werd Justus belast met het onderhoud van zijn moeder en zijn zwakzinnige zuster. Zijn inkomen verwierf hij door zich als gouverneur voor de kinderen uit gegoede burgerlijke of adellijke families aan te bieden. Zo onderwees hij de kinderen van de uit Hugenotenkringen afkomstige mevrouw Bazin-de Limeville te Leiden en werd hij belast met de opvoeding van de jonge Briellanus van Wassenaer van Duivenvoorde. Hierdoor kwam hij al vroeg in contact met de beter gesitueerde en adellijke kringen in de vroeg-achttiende-eeuwse Republiek.

In 1711 verscheen van de hand van Van Effen in de stijl van de Engelse *Spectator* het eerste nummer van een moraliserende periodiek op het Europese continent: *Le Misanthrope*. Het blaadje, dat in de jaren 1711-1712 verscheen, was Franstalig en bleek voldoende aftrek te vinden in en buiten de Republiek, gezien het feit dat er zestig à zeventig nummers van uitkwamen. In *Le Misanthrope* toont Van Effen zich al de moraalfilosoof en *Aufklärer* die hij in zijn latere werk zo duidelijk was. Andere periodieken die Van Effen in de jaren 1712-1725 verzorgde zijn *La Bagatelle* (1718-1719) en *Le Nouveau Spectateur Français* (1725). Beide werden geschreven naar het voorbeeld van *Le Misanthrope*, maar zij kenden slechts een geringe oplage en gingen weer snel ter ziele.

In de jaren 1713-1718 was Van Effen verbonden aan het Haagse *Journal Littéraire*, een onregelmatig verschijnend tijdschrift. Zijn mede-auteurs waren Van 's-Gravesande, later hoogleraar te Leiden, Sallengre, afkomstig uit Den Haag, en de Franse vluchtelingen Marchand en St. Hyacinte. Zij stelden een tijdschrift samen met internationale allure. Zij beoogden zich propagandisten van nieuwe, meest Engelse, ideeën over natuurkunde, wijsbegeerte, godsdienst en politiek. Dat zij hierbij de ideeën van Locke waren toegedaan, is duidelijk. Op geloofsgebied gaven zij er blijk van een grote tolerantie en vrijheid voor te staan. Het *Journal Littéraire* is in veel opzichten te beschouwen als bemiddelaar tussen Engeland en het continent.

IUST VAN EFFEN.
I. U. D.
REGIÆ SOCIETATIS ANGLICANÆ
LONDINENSIS
SOCIUS.

Nat. 11 April. 1684

Denat. 18 Sept. 1733.

Justus van Effen. Kopergravure door J.C.G. Fritsch (Foto Iconografisch Bureau, Den Haag)

¹⁴ Over het sterfjaar van Van Effens vader lopen de meningen uiteen; volgens Zuydam was het in 1701, W. Bisshop, *Justus van Effen geschetst in zijn leven en werken* (Utrecht, 1859) spreekt van 1704.

In 1714 maakte Van Effen als bijzonder secretaris van Arent van Wassenauer van Duivenvoorde, de bijzondere gezant van de Republiek bij de kroning van George I, de tocht naar Engeland mee. Samen met Van 's-Gravesande kwam hij in contact met Engelse intellectuele kringen. Na terugkomst eindigde onverwacht het gouverneurschap over Briellanus van Wassenauer van Duivenvoorde: zijn pupil stierf in 1716 en Van Effen moest zijn positie in het huis van Arent van Wassenauer van Duivenvoorde opgeven. Hij vond een nieuwe betrekking in Leiden, waar hij mentor werd van de jonge Bernard van Welderen tijdens diens studie aan de Leidse universiteit. In de jaren 1716-1719 wist Van Effen, naast zijn taak als mentor, ook nog zijn eigen studie ter hand te nemen en te voltooien. De tien jaren daarna waren voor Van Effen zeer druk. Naast zijn al genoemde tijdschriften verschenen van zijn hand in 1722 vertalingen van Defoe in het Frans, hij vergezelde de prins van Hessen-Philipstal in 1719 op diens reis naar Zweden¹⁵ en bekleedde verschillende gouverneurschappen. Samen met zijn oud-pupil Bernard van Welderen maakte hij nogmaals een reis naar Engeland.¹⁶ In 1727-1728 was hij wederom gezantschapssecretaris, nu van Bernard van Welderen die de Republiek vertegenwoordigde bij de kroning van George II. Na deze reis betrok Van Effen het huis van Bernard van Welderen in Den Haag. Hier woonde hij nog toen in 1731 het eerste nummer van de *Hollandsche Spectator* verscheen.

De *Hollandsche Spectator* was een regelmatig verschijnend moralistisch blad waarin Van Effen voor het eerst de Nederlandse taal gebruikte om zijn denkbeelden te uiten. Na twintig jaar in het Frans te hebben gepubliceerd – en hierdoor internationaal een zeer goede reputatie te hebben opgebouwd – legde Van Effen zich nu toe op een tijdschrift waarin hij, zoals hij zelf stelt, de Engelse *Spectator* van Addison en Steele wilde navolgen in zijn eigen moedertaal. In vier jaargangen, verdeeld over de jaren 1731-1732 en 1734-1735, schreef hij voor iedere aflevering een essay ('Vertoog') over een ander onderwerp. Omdat hij daarbij uitging van een concrete situatieschets, bereikte hij een breder publiek dan hij door zijn Franse geschriften had gedaan. Van Effen meende de lezers van de *Hollandsche Spectator* te moeten opvoeden in de 'verlichte beginselen voor huis- en kinderkamergebruiken'.¹⁷ Daarom behandelde hij ook onderwerpen als opvoeding, tafelmanieren, liefhebberijen, standsbesef en dergelijke, zonder daarbij een al te abstracte en filosofische benadering te kiezen.

Op vrij hoge leeftijd trouwde Van Effen in 1731. Zijn gezondheid ging echter al spoedig sterk achteruit en dat vormde de hoofdreden waarom in 1733 geen afleveringen van zijn periodiek verschenen. In zijn levensonderhoud voorzag hij zich in die jaren als commies bij 's lands magazijnen van oorlog in Den Bosch, welke baan hem door Van Welderen was bezorgd. Tot een bloeiende loopbaan leidde deze betrekking niet, vooral door zijn literaire activiteiten. Al na enkele jaren, in 1735 stierf Justus van Effen op 51-jarige leeftijd.

Justus van Effen over de adel in de *Hollandsche Spectator*

Adel en verdienste

Zoals gezegd besteedde Van Effen in de *Hollandsche Spectator* uitgebreid aandacht aan het onderwerp 'adel'. Opzienbarend zijn zijn denkbeelden niet, maar in de Republiek werd relatief weinig over adel geschreven en nog minder aan systematische theorievorming over dat onderwerp gedaan. Daarom zijn de verhandelingen van Van Effen zeer welkom, ook omdat hij als burgerzoon door zijn beroep van gouverneur in contact was gekomen met de hoogste kringen van de Republiek en tot gefundeerde oordelen in staat kan worden geacht. Het uit-

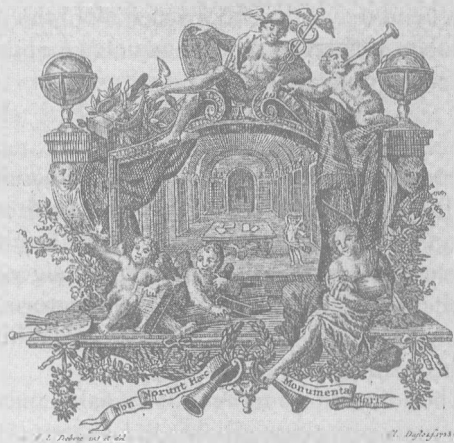
¹⁵ W.J.B. Pienaar, *English influences in Dutch literature and Justus van Effen as intermediary* (Cambridge, 1929) 257.

¹⁶ Zuydam, *Justus van Effen*, 33.

¹⁷ Zwager, *Nederland*, 58.

D E
HOLLANDSCHE
SPECTATOR,

E E R S T E D E E L

TE AMSTERDAM,
By HERMANUS UYTWERF

Titelblad van De Hollandsche Spectator

voerigst laat hij zijn licht op het thema schijnen in Vertoog nr. 54 van 2 mei 1732.¹⁸ met de volgende aanhef: 'Waar in mag den adel, daar zo veel van gesproken word, en die zo een diepen indruk op sommige gemoederen maakt, dog in bestaan? Is het een gesteldheid van het lichaam, een hoedanigheid van 't gemoet, een gaaf van het verstand? Zulks is niet wel te denken, en ik heb nooit onderhouden, dan in 't algemeen Edelluiden boven andere menschen van opvoeding uitblinken in bevalligheid van gestalte en zwier, in geest en oordeel, in deugd en wezentlijke verhevenheid van gevoelens. 't Geen men Adel noemt, zal men zeggen, is derhalven een bloot harssenbeeld, door een dwaas gebruyk gekoestert en opgekweekt en verdiend in 't minste de eerbied van 't reedelijke schepsel niet. Ik weet dat zulks dikwils met kragt van reeden en welsprekendheid is beweert en aangedrongen van Digtters en Redenaers. Dog mijn oordeels gaan ze wat te ver.'

Het verschijnsel adel moet niet puur en uitsluitend op de ratio benaderd worden. Dat wil niet zeggen dat de rede niet voortdurend als beoordelingscriterium kan dienen, zonder dat het fenomeen adel in zijn bestaansrecht wordt aangetast. Immers, zo stelt Van Effen, wij mogen veronderstellen dat de grondslag van adeldom ligt in de erkenning van de deugd en aan het vaderland betoonde diensten door de voorvaderen 'aan

welke een regtvaardig en dankbaar Oppervorst een luister heeft willen bijzetten, die zyne erkenntenis, tot het gansche nageslacht doet afdalen'. Een zekere achting en ontzag is dus voor de bezitters van die aangeërfde luister op zijn plaats, op dezelfde wijze waarop wij met eerbiedige aandacht een wapen van een beroemd krijgsman beschouwen, of zelfs een schaal waaruit hij gedronken heeft. Eenzelfde uitwerking heeft de telg van beroemde voorouders. Door onze achting betonen wij respect aan de voorvader wiens deugd in adeldom is omgezet, want dat dient in Van Effens ogen de oorzaak van adeldom te zijn: geen kuiperijen aan het hof, geen corruptie: 'Dog laat de generale stelling doorgaan: De deugd zy in 't algemeen de bronader van den Adel'.¹⁹

Het mag dan ook geen verbazing wekken dat Van Effen positief staat tegenover de mogelijkheid om burgers die belangrijke diensten voor hun vaderland verricht hebben, in de adelstand te verheffen. Binnen de Republiek bestond die mogelijkheid natuurlijk niet, maar de facto acht hij het billijk om oude, burgerlijke families, die vanaf het begin van de Republiek deel hadden in 's lands regering 'een soort van byzondere agtbaarheid te erkennen' op

18 Vertoog No. 54 (B 185-192).

19 Ibidem (B 188).

dezelfde wijze als edelen van wie de voorouders boven anderen uitblonken.²⁰ Een verheven burger is 'op dien voet (de Reden) geregtigt [...] zig zo goed te erkennen als de beste Edelman dien hy in treffelyke hoedanigheden evenaart'.²¹ In dit opzicht zijn de regenten de evenknie van de buitenlandse 'getabberde Adel', de *noblesse de robe*, die net als de patriciërs voorouders hebben die een lange reeks van jaren de gewichtigste ereambten bekleedden, die bijna even hoog geschat worden als 'de ware Edelen'.²²

In een vertoog waarin Van Effen spreekt over de handel, pleit hij zelfs voor een vorm van *noblesse commerçante*. Met waardering noemt hij het voorbeeld van een staat waarin kooplieden op grond van hun verdiensten voor datzelfde land, in de adelstand worden verheven. Wellicht heeft hij hier Zweden op het oog, dat hij uit eigen ervaring heeft leren kennen.²³ 'Niets word er by haar zorgvuldiger gekoestert en opgekweekt als koophandel en zeevaart; Hare staatsvergadering, [...] staat voor de kooplieden open, onder dewelke zoons van de verhevenste vaders zich niet verontwaardigen gerekend te worden; ze worden niet zelden door Ridderlyke eernamen, die op hun geslacht afdalen, verheerlykt, en ze genieten [...] de gemeenzame omgang van de grootste adel, en zelfs van Rykshartogen'.²⁴

Negatieve gedragingen van edelen

Aan de hand van de hierboven genoemde criteria beoordeelt Van Effen de adel als stand en sommige individuele leden ervan. Om de opvatting die hij over de adel heeft nader te verduidelijken is het raadzaam eerst de negatieve eigenschappen die hij bij bepaalde edelen aantreft te behandelen. Op grond van rationele overwegingen meent Van Effen dat de erfelijke eigenschappen, die bepaalde edelen zich aanmeten, niet relevant zijn. Zo ziet hij niets in factoren die een lichamelijk verschil moeten aangeven tussen edelen en andere mensen²⁵ en wijst hij begrippen als adellijk bloed en adellijke geboorte als onzinnig van de hand.

Een factor van ergernis vormt voor Van Effen de houding die sommige edelen aannemen tegenover mensen die niet tot de adel behoren en de manier waarop zij over hen praten ('t Woord 'burger' word door hen dikwyls met eene vieze ophaling van de neus uitgesproken'). Van Effen meent dat dergelijke edelen hierin blijk geven van een foutieve opvatting en inschatting van de redelijke capaciteiten van de mens. Van Effen is tevens van mening dat het een edelman niet past om de omgang met niet-edelen of edelen van lagere rang dan hijzelf geheel te mijden, alsof edelen een aparte plaats in de hemel kunnen opeisen. Ook twijfelt Van Effen aan de 'deugdelijke' afkomst van bepaalde edelen. Hij heeft hier dan personen op het oog wier stamvader niet door de deugd en verdiensten voor het vaderland in de adelstand zijn verheven, maar dit te danken hebben aan hofintriges en het verlenen van seksuele gunsten aan de vorst ('onedele slaven van der Vorsten wulpsheid').²⁶ Over het instituut 'hofadel' ('daar ieder vyand van alle anderen is') is Van Effen trouwens zeer negatief.²⁷ Die negatieve houding vinden we ook terug in zijn veroordeling van de naijver tussen burgerlijke en adellijke dames in het navolgen van de laatste mode 'karsvars van 't Fransche Hof gekomen'.²⁸

Van Effen keurt het overdreven eergevoel van sommige edelen sterk af. Met name de uiting die dit eergevoel vindt in het duelleren, vindt hij zeer verwerpelijk omdat daardoor volgens hem, geheel in de lijn van zijn gedachtegang, de meest waardevolle personen, de edelen, voor het land verloren dreigen te gaan. Het zijn deze personen waarop in oorlogstijd een

20 Vertoog No. 59 (B 231).

21 Ibidem, (B 232).

22 Vertoog No. 76 (C 123).

23 A. Goodwin, *The European nobility in the eighteenth century* (New York, 1967) 144-145.

24 Vertoog No. 59 (B 127).

25 Vertoog No. 54 (B 190, 191, 192).

26 Ibidem (B 187).

27 Vertoog No. 177 (F 211).

28 Vertoog No. 32 (B 9).

beroep wordt gedaan. Van Effen was het dan ook met Lodewijk XIV van Frankrijk eens, dat het duelleren verboden moest worden en de overtreders van dit verbod te schande gemaakt door hen niet te onthoofden maar met de galg te straffen.²⁹

Het gebruik van titels door edelen vindt Van Effen niet noodzakelijk, omdat de titels los staan van de verdiensten van de desbetreffende edelman. Hij gebruikt hiervoor als voorbeeld de Romeinse keizer Augustus van wie Van Effen beweert dat hij zich slechts liet aanspreken met een eenvoudig Caesar en niet met Uwe Keizerlijke Hoogheid of een andere benaming.³⁰ Ook van Willem van Oranje beweert Van Effen dat deze zich niet op zijn vorstelijke titel liet voorstaan.³¹ De typisch Nederlandse afkeer van dikdoenerij wordt door Van Effen zeer treffend verwoord: 'De kortste weg voor een aanzienlyk man om onder deze landaard eerbied te verkrygen, is van zyn regt des aangaande door een vriendelyke gemeenzaamheid in schyn afstand te doen. Niemand heeft daaromtrent ons algemeen character beter gekend als de beroemde Willem de Eerste, die zich meer vereert vond door den naam van Willem Vaar, als andere Prinsen door de verhevene tytel van Vorstelyke Doorlugtigheid'.

Het conformisme van de spectatorschrijvers vinden we terug in de mening van Van Effen dat edelen die zich niet nobel gedragen volgens hem toch als edelen behandeld moeten worden. Het persoonlijke gedrag van een edelman staat los van de positie die hem volgens de tradities in de maatschappij en de verdiensten van zijn geslacht toekomt. In de titel wordt de eerbied voor het *geslacht* van de edele erkend en niet de persoon.³² De consequentie daarvan is wel dat de achting die men voor dergelijke edelen dient te hebben ook slechts uiterlijk is. De persoonlijke kwaliteiten van de edele bepalen het respect dat men ook innerlijk voor hem dient te hebben. Dat Van Effen hierbij denkt aan deugd en dienstbaarheid aan het vaderland lijkt ons duidelijk.

De adel in de Republiek

Het oordeel dat Van Effen geeft over de adel in de Republiek is duidelijk positief. Hij meent dat de edelen in de Republiek niet hoeven onder te doen voor die van andere staten in Europa. Dit heeft zowel betrekking op hun adellijke dienstbaarheid als op de oudheid en voornaamheid van de geslachten.³³

De deugd van de edelen in de Republiek vindt Van Effen eveneens lovenswaardig. Hij constateert dat edelen steeds meer tot het inzicht komen, dat hun adellijke afkomst alléén geen garanties biedt voor een blijvende waardering door anderen. Respect en waardering voor de adel is volgens Van Effen namelijk sterk afhankelijk van de mate waarin edelen openstaan voor mensen en ideeën die niet uit adellijke kringen afkomstig zijn. Interessant hierbij is dat Van Effen opmerkt dat dit inzicht vooral wordt gedeeld door die edelen uit Nederland die in Engeland en Frankrijk hebben gereisd waar onder edelen het verlichte idee heeft postgevat 'dat het hoogwaardigste 't geen wy alle besitten, is dat wy menschen zyn' en zij er geen been in zien om te trouwen met vrouwen van burgerlijke komaf.³⁴ Over zijn eigen ervaringen met edelen is Van Effen positief: 'Ik heb gekend en ken nog brave en redelyke Edelluyden, die de waare natuer van den Adel durven onderzoeken, en voor 't geen zy is erkennen, en, door die zeldzame zielskragt, dien luister van een schaduw tot iets wezentlyk makende, niet alleen door hunne woorden, maar 't geen vry wat meer bind, door hun gansch gedrag myn gevoelen goedkeuren'.³⁵

29 Vertoog No. 343 (M 103-104).

30 Vertoog No. 32 (B 11).

31 Vertoog No. 59 (B 230).

32 Vertoog No. 54 (B 188, 189); Vertoog 325 (L 200).

33 Vertoog No. 76 (C 126).

34 Vertoog No. 54 (B 191-192).

35 Ibidem (B 189).

Edelen en parvenu's

Wanneer Van Effen het gedrag van sommige gegoede burgers vergelijkt met dat van de edelen in de Republiek vindt hij zeer negatieve trekken bij de eersten. Zo ergert hij zich duidelijk aan de minachtende wijze waarop gegoede burgers hun ondergeschikten menen te kunnen behandelen, edelen zijn volgens hem daarentegen niet zo hoogmoedig. Zij gedragen zich tegenover hun minderen 'vriendelyk, liefdallig, rondborstig en gemeenzaam, en ze drukken ze niet ter neder onder den last van hun grootheid'.³⁶

Ook andere vormen van gedrag van rijke burgers worden door Van Effen gehekeld. Speciaal heeft hij hier parvenu's op het oog die de adellijke levenswijze proberen te imiteren. Hij vindt dat deze pogingen belachelijk en ongepast zijn. Ongepast omdat volgens hem 'by al de beschaafde volkeren, aan de Adel de rang boven de aanzienlyksten onder de burgerstand eenpariglyk wordt toegewezen'.³⁷ Van Effen laat dit ook duidelijk blijken in vertoog no. 76 van 18 juli 1732, waarin hij een gefingeerde brief, ondertekend met 'Plebejus Simplex', heeft opgenomen. Deze doet hierin de volgende uitspraak: 'Maar ze hebben 't minste regt niet om als Edelluiden voor den dag te komen, of ze moeten het zelve afleiden van eene aangeborene of verkreege zotheid, die ieder een ontwyfelbaar recht geeft om alle mogelyke buitensporigheden te begaan'.

Als concreet voorbeeld van het ongepaste gedrag van rijke burgers wordt het voeren van protserige wapenschilden genoemd: 'Op dusdanige wyze wordt veroorzaakt dat de ware edelen van ons Land met de minst aanzienlyke wapenschilden voor den dag komen, vermids ze dezelve zonder verandering gebruiken gelyk ze hen zyn gegeven, in plaats dat de anderen de hunnen zo fray en schitterend maaken, als zy zelve het goed kunnen vinden; dog ik wilde wel eens weten wat inzicht toch een onedele rykaart kan hebben, om zyn koets te verheerlyken met een gekroont of gehelmt Wapenschild, met welk hy niet buiten 's Lands zoude kunnen pronken, zonder zich aan de gevoeligste affronten bloot te stellen?'.³⁸

De wijze waarop de burgerij haar maaltijden meent te moeten gebruiken is dermate overdreven dat Van Effen constateert dat zij sterk in strijd is met de manier waarop de edelen zich bij hun diners gedragen. Zij maken zich niet schuldig aan 'meermaals teruggekaatste complimenten' maar vallen vol enthousiasme aan: 'De enige plechtigheid die de Onthaler waarneemt is, dat hy in den beginne van de maaltyd de Vrienden waarschuwt dat 'er op het bufet die en die soorten wyn zyn, en dat hy hen met een hartelyke eenvoudigheid versoekt de zelve ieder naar zyn smaak en zinlykheid te gebruiken. Met het eten gaat het met de zelfde ongedwongenheid, ieder weet dat de schotels niet te pronk staan, men draagt borg dat alles word opgesneden, en zonder moeyelyke en ontrustende aannodigingen af te wagten, neemt of eischt elk wat hem het aangenaamst voorkomt'.³⁹

Samengevat: als Van Effen de ware edelman met de parvenu vergelijkt is het resultaat voor de laatste zeer bedroevend. De parvenu's moeten 'het gebrek hunner geboorte smartelyk gevoelen', terwijl de ware edelman een aangename vrijpostigheid ten toon spreidt.⁴⁰

Beoordeling van het standpunt van Van Effen

De belangrijkste criteria om tot de adel te behoren zijn volgens Van Effen deugdzaamheid en verdiensten voor het vaderland. Deze verdiensten wil hij verder laten gaan dan puur militaire dienstbaarheid, die vanouds de hoeksteen van de adellijke merite vormt. Van Effen denkt hierbij aan het verlenen van adellijke titels aan personen die zich op het gebied van het bestuur of de handel verdienstelijk hebben gemaakt. Uit zijn pleidooien voor een dergelijke

³⁶ Vertoog No. 59 (B 229).

³⁷ Vertoog No. 76 (B 232).

³⁸ Ibidem (C 126, 128).

³⁹ Vertoog No. 71 (C 84).

⁴⁰ Vertoog (K 113, 117).

deugdadel blijkt dat Van Effen geïnspireerd is door de achttiende-eeuwse Verlichting en door zijn eigen ervaringen in het buitenland.

Hiertegenover staat dat Van Effen in enkele opzichten conservatief is. De adel blijft voor hem de meest vooraanstaande maatschappelijke groepering. Ook als Van Effen in zijn achting en eerbied voor alle adellijke personen de verdiensten van het geslacht waartoe een edelman behoort, wil honoreren, is hij conservatief. Dit conservatisme ten aanzien van de positie van de adel blijkt ook uit zijn afkeuring van het in zijn ogen pretentieuze gedrag van rijke burgers. Hij vindt het streven van deze mensen naar een adellijke status en levenswijze aanmatigend en ongepast. Sterk moralistisch toont Van Effen zich als hij het gedrag van sommige edelen hekelt. De achting en eerbied die men voor deze edelen moet hebben, behoeft bij slecht gedrag slechts uiterlijk te zijn.

Wanneer wij de houding die Van Effen tegenover de adel inneemt vergelijken met de opvattingen van andere spectatorschrijvers zijn er allereerst een aantal overeenkomsten. Zij wensen net als Van Effen de adel als eerste stand te handhaven. Ook de andere spectatorschrijvers ergeren zich aan het gedrag van sommige edelen en ook zij hanteren deugd en verdienste als de voornaamste criteria bij de beoordeling van de adel als stand en van individuele edelen.⁴¹ Een mooi voorbeeld hiervan is een artikel van Pieter van der Eyck in *De Nederlandsche Spectator*: 'Trouwens zoo de adeldom niet aan het gebooren worden uyt Adellijke ouders (waardoor men thans als een zeker recht op zommige bedieninge krijgt) maar alleen aan de deugd vastgekoekt was, zoude veele Hooogeboorenen van die achting en amten, welken men aan luyden van uitsteekende verdiensten en deugdzame gevoelens verplicht is, te geeven, verstookten zyn, en men zoude aan de jonggeboorene Edellieden geene amten opdraagen kunnen, tot welken men niet weet of zy zig ooit bekwaam zullen maken om ze te bedienen'.⁴²

Er zijn echter ook frappante verschillen tussen Van Effens opvattingen en die der andere spectatorschrijvers. Zo gaat Van Effen verder dan de anderen in zijn criteria ten aanzien van een deugdadel. In de *Philantropie* bijvoorbeeld wordt de regenten de adellijke status die Van Effen hun toekent onthouden: 'Ieder die wist wat de raadsheerlijke families bij de Romeinen waren geweest, wist ook dat Patriciërs heel wat anders waren dan zij die de regeringambten bekleedden. Al werden te Rome Plebejers tot Regenten benoemd, werden zij toch nooit Patriciërs en zo men dien naam aan eenige luiden in Holland wilde geeven, zo zou ze eigentlijk aan de Edelluyden toekomen, omdat de adellyke geslagten van de alleroudsten tyden af hier te lande van de burglary onderscheiden zyn geweest. Maar de regenten van onze steden zyn en blyven burgers, en zo men ze onder zou willen brengen behoren zy eigentlijk onder de 'Plebeji'.⁴³ Van Effens opvatting dat kooplieden in de adelsstand verheven kunnen worden, is andere spectators volledig vreemd.

Uit sommige fragmenten blijkt dat Van Effen een ambivalente houding aanneemt ten aanzien van de adel. Hij is ondanks zijn beweringen in verhoog no. 54 wel degelijk gevoelig voor de afkomst, de levensstijl en de houding van edelen ten opzichte van anderen. Van Effen was zich van deze tweeslachtigheid overigens wel bewust. Zijn slotopmerking in dit artikel is namelijk als volgt: 'Ik heb voorgenomen in 't vervolg eens in de schaal des reedens te overwegen, wie meer eerbied waardig is, een man die 't stof waarin hy geboren is ontworsteld, en door de voortreffelykste pogingen 't hooft van een adelyke stam word, of verdiend te worden, of een Edelman die door ware deugden en heerlyke hoedanigheden zynen geerfden Adel schraagt, en tot zyne doorlugtige voorouders den luister, hen ontleent, met winst doet terug keeren'.⁴⁴

41 Hartog, *Nederland*, 158-159.

42 P. van der Eyck, *De Nederlandsche Spectator*, 1749-1758 (Leiden, 1760) X, 102.

43 Hartog, *Nederland*, 162-163.

44 Verhoog No. 54 (B 192).

Een dergelijke overweging typeert Van Effen. In de literatuur bestaan tegenstrijdige opvattingen over de houding van Van Effen tegenover de adel. Zuydam is van mening dat het oordeel van Van Effen over de adel, ondanks het feit dat hij maatschappelijk van edelen afhankelijk was, niet aan onafhankelijkheid heeft ingeboet.⁴⁵ Een geheel andere opinie is te vinden in de biografie van Buijnsters over Van Effen. Buijnsters is van mening dat hij aan 'innerlijke onzekerheid' leed. Van Effen 'hoorde nergens bij'. Hij streefde naar gelijkwaardigheid en intimiteit met de adel en wilde zich afzetten tegen de kleine burgerij waaruit hij was voortgekomen.⁴⁶ Een vrijwel gelijklopende mening vinden we al in de achttiende eeuw bij een andere spectatorschrijver, Pieter van der Eyck. Van der Eyck schreef in de *Nederlandsche Spectator* No. 47 uit 1750⁴⁷ dat Van Effen zijn carrière vooral aan edelen te danken had en dat hij zich tegenover deze edelen schaamde voor zijn lage komaf. Die schaamte voor zijn komaf valt evenwel niet terug te lezen in zijn uitlatingen over de adel. Immers, hij vraagt zich af of mensen die (zoals hijzelf?) zich 'uit het stof' omhoogworstelen in deugdzaamheid niet met de ware adel vergeleken kunnen worden. Desalniettemin is het duidelijk dat hij er blijk van geeft 'ware' adel te bewonderen: wiens brood men eet ... Vanuit zijn nauwe verbondenheid met de adel in de Republiek is het ook logisch dat hij zijn afkeur uitspreekt over burgers die de adellijke levenswijze imiteren. Zijn stelling dat de uiterlijke waardigheid ook van die edelen geëerbiedigd dient te worden die zich in zijn ogen niet fatsoenlijk gedragen valt goed te verklaren uit zijn maatschappelijke afhankelijkheid van de gunsten van onder andere de edelman Van Welden.

Concluderend kunnen wij stellen dat Van Effen in belangrijke opzichten afwijkt van andere spectatorschrijvers. Hij is duidelijk progressiever in zijn opvattingen over de wenselijkheid van een deugdadel. Hij wil de bestaande adel niet afvallen, dit met het oog op de verdiensten van de voorouders, ook als een edelman zich zelf niet verdienstelijk heeft gemaakt. Ten slotte bewondert hij de levenswijze van de adel in de Republiek en zet zich daarbij af tegen de burgerij. Deze opvattingen moeten verklaard worden vanuit Van Effens eigen positie en ervaringen: zijn grote kennis van de Europese samenleving, zijn opmerkelijke stijging op de maatschappelijke ladder, zijn positie als verlicht *philosophe* in combinatie met zijn sterke banden met en zijn maatschappelijke afhankelijkheid van de adel in de Republiek.

45 Zuydam, *Justus van Effen*, 146.

46 Buijnsters, *Justus van Effen*, 155.

47 *Nederlandsche Spectator*, II, 162-164.